

KNAPP ÉVA

Egy fantom „vándornyomdász” a XVIII–XIX. század fordulóján: Berei Farkas András kiadói és terjesztői tevékenysége. II.*

A kiadványok sajátosságai

Farkas munkáinak formai és tartalmi sajátosságai szorosan, jellegzetes módon kapcsolódnak össze egymással. A legkorábban megjelent nyomtatványok kivételével a külső és belső ismertetőjegyek egységessé, egyénivé és a név feltüntetése nélkül is felismerhetővé tették e műveket. Az összetéveszthetetlen forma és tartalom fő jellemzői a következők.

A kiadványok külsejét a viszonylagos igénytelenség, az 1810-es évektől általánossá vált vastag, durva, legtöbbször színes (sárga, zöld, szürke) nyomdai papír használata szabta meg. A nyomdai kivitelezés során ritkán készült önálló, hátoldalán üres, esetleg mottókat tartalmazó címlevél, ezt leggyakrabban az egyszerű címoldal helyettesítette. A címlevélen vagy címoldalon Farkas neve mellől ritkán hiányzik a szerző személyét bemutató, rá emlékeztető vagy őt jellemző változatos, humoros, esetleg szatirikus szövegrész. Jó példa erre az *Örök illatú poétai virágok* címlapján olvasható szöveg:

„Hód vize partján született Berei Farkas András. Nyelv és erkölcs pallérozó, az ártatlan életű Musák Barátja, a Miskolczi Gyűlésnek Írója – a Kegyetlen Lói Tanács Zabozlázója, ama régi számkivetetéséből vissza hivatott Názónak Tanítványa, Attya javai el-tékozlásáért Istennek szarándokja, K. J. M. W. édes Szerelmének Mártirja”.⁹⁷

A címet gyakran mottószerű verssorok egészítik ki, mint például 1819-ben a *Vérrel festett koporsóét*:

„A jámbor útasnak hogy az útját álta,
„A Királyi Tanács dolgát meg vizsgálta,
„Sz – – szló Bírait Tanátsból le tette,
„Szillabáját a két elsőt el-vesztette,
„Ott is ki omlott egy Szív-Mártirnak vére,
„Sz – – lónak így jár ló portió bére.”⁹⁸

* A tanulmány I. részét lásd: MKsz 2003. 1. sz. 18–41.

⁹⁷ H. n. [1816] ny. n.

⁹⁸ FARKAS András, Szinyei: *Vérrel festett koporsó*. Vázon 1819 Nyomtatottott Gottlíb Antal betűivel.

A művekből általában hiányozik a tartalomjegyzék, ezt Farkas esetenként – mint arról már szó esett – a verscímek felsorolásával helyettesítette a címoldalon. Egyedülálló *A Lói-Tanáts*-ban alkalmazott megoldás; itt a „Bé-vezető beszéd” végén hat pontba foglalta a „könyvetske” „Rendjét”.⁹⁹

A kiadványok kötése is tükrözi Farkas elképzelését, illetve szerény anyagi lehetőségeit. A kötés, illetve borító nélküli, hajtogatott, fűzött vagy néha ragasztott példányok mellett általános a legtöbbször zöldre vagy pirosra festett papírba kötött vagy a fűzéshez rögzített borítók használata. A színes fedelekre az életmű utolsó szakaszában néha nyomtatott feliratok kerültek. Egy-egy példány külsejét rátétek, például sasok díszítik, s fennmaradtak finom bőrbe kötött példányok is.

A nyomtatványok terjedelme eltérő; a rövidebb terjedelmű, gyorsan elkészíthető és megjelentethető munkák jóval gyakoribbak. A nyomtatott lapok száma ritkán emelkedik száz fölé. A teljes impresszumú nyomtatványokban eleinte rendszeres volt az ívfüzetek jelzése, melyet lapszámozás kísért. Az impresszum-adatok közlésének elmaradása – jelezve az alkalmi nyomdai kivitelezést – együtt járt az ívjelzés nélküli füzetek megjelenésével. Ezekben a legtöbbször lapszámozást is nélkülöző nyomtatványokban viszonylag gyakran fordulnak elő páratlan levelek. Ha a pár nélküli levél egyértelműen kapcsolódik egy nyomdai füzet valamely részéhez, Farkas azt odaragasztotta vagy ragasztatta. A páratlan levélszám nem mindig betoldással keletkezett, esetenként egy-egy levél eltávolításával is létrejöhett. Ilyenkor utólag új páratlan levelet ragasztottak be vagy a nyomtatvány eleve hiányosan készült. A jelenleg egyetlen példányban ismert, nyomdajelzés nélkül megjelent *Farsangi musikából*¹⁰⁰ két levelet utólag kivágtak, a címoldalon felsorolt verscímek tanúsága szerint azonban ennél több hiányozhat a nyomtatványból. Nincsenek benne „A vén szeretet és a házasság”, „A vén leánynak a pártától való el-bútsúzása”, és a „Szegedre való Tsapdi Klára Leánysága” című versek. A teljes tervezett terjedelem meghatározása ilyen esetben csak egy újabb, kevésbé megcsonkított vagy csonkítás nélküli példány előkerülésétől remélhető.

Több kiadványhoz tartoznak rézmetszetek. Ezek eleinte szokványos címlapelőzők-metszetek voltak, később képből és verses szövegből álló rézmetszetekkel helyettesítették őket, s segítségükkel összefoglalták a nyomtatvány tartalmát. A rézmetszeteket gyakran kézzel színezték, s ezeket Farkas – jellemző módon – nem mellékelte egy-egy kiadvány minden nyomtatott példányához.¹⁰¹ Több metszetet jelenleg csak autobibliográfiájából, illetve említésből ismerünk. Így

⁹⁹ FARKAS András, Berei: *A Lói-Tanáts*. Szegeden [1804] Nyomt. Grün Orbánnál. IX–X.

¹⁰⁰ FARKAS András, Berei: *Farsangi musika A vén szeretet, és a házasság, A vén leánynak a pártától való el-bútsúzása. Szegedre való Tsapdi Klára Leánysága. A szegény kevély vagy a szolgából lett úr. Egy Bétsből szakadt, Kassán e Világból tsúfosan ki-múlt; Sidóból lett bődögtalan keresztény portzellán Fákrikánsné [!] Trési aszszony élete. Módi vagy Mostani viselet. Hód víz partján született* – által. Posonyban 1812 [Snischek Károly Gáspár]. Használt példány: OSZK 12415coll.3.

¹⁰¹ L.: KNAPP Éva: A rézmetsző poéta. Kézirat.

például az ifjabb gróf Beleznay Sámuel apagyilkosságát megverselő munka állítólag „Az ifjú Gróf és Szeretője képeivel” is forgalomba került,¹⁰² de ilyen példányt a számba vett hat kiadás egyikében sem sikerült találni. Az önállóan fennmaradt rézmetszetek némelyikéhez egykorúan az ábrázolást bővebben értelmező szöveg is tartozhatott. A halott Bártzay Pál és a „Három Özvegyek” történetét a „Pest Vármegye házát”-t, egy füzfa árnyékában elhelyezett koporsót és mellette három síró nőt ábrázoló, valamint egy tíz soros verset tartalmazó metszeten kívül Farkas valószínűleg bővebben is megörökítette.¹⁰³

A kiadványok tartalmi összetétele nem kevésbé jellegzetes külső megjelenésükénél. A kor szorosabb értelemben vett irodalmához képest alacsony színvonalú, nyelvilag nem túl változatos verseket és prózai szövegeket sajátos nyelvhasználat, mesterkéltséggel, gyakran erőltetett megfogalmazás jellemzi. A szórakoztatni vágyás szándéka mindenütt jelen van, s az életmű minden pontján tetten érhetők a különféle összefüggésekben ismétlődő, esetenként az érthetőség határán mozgó nyelvi fordulatok, verssorok és szövegrészek, amelyek könnyen felismerhetővé tesznek egy-egy, a szerző megnevezése nélkül megjelent munkát is.

A nyomtatványok megjelentetésében is megragadható Farkas az adott helyzethez jól alkalmazkodó, hirtelen elhatározása. Több, eredetileg önálló kiadványnak készült munkát később a megváltozott körülményekhez igazodva együtt adott ki. Így például a különböző időpontban keletkezett szentföldi útleírás és mitológiai magyarázat egyetlen nyomtatvány két, tartalmilag eltérő része lett.¹⁰⁴ Egy-egy nyomtatványba gyakran befoglalt tartalmilag különböző, az autobiográfiában még önálló címen hirdetett munkákat is. Így lett például a *Kis Ítélet* című nyomtatványnak része a *Miskolczi száraz víz*.¹⁰⁵ Néhány művét csak hivatkozással ismerjük, így a *földi pipa-vásárt* vagy a már említett *Biblis Tsalóka Napja*.¹⁰⁶

Már az eddigi anyaggyűjtés is lehetővé teszi, hogy egy nyomdakész autográf kéziratot összevegyünk a megjelent változattal. „Egy Sohonnából szakadt, porcelán Fábrikásné, Sidóból lett bődögtalan Keresztyén TRÉZSI Aszszony Élete” című, tizenhat lap terjedelmű, lapszámozással és ívjelzéssel egyaránt ellátott,

¹⁰² [FARKAS András, Berei]: *Patens a Haza fő-papjaihoz [...]*. H. n. [1819] ny.n. [1]_{IV}.

¹⁰³ [FARKAS András]: *Serenissimis D.D.S. Coronae Principi, et R.H. Palatino, item Carolo Generalissimo, Antonio, et Ferdinando, coeterisque Austriacis, et S: Regni H. Principibus, item Eminētissimo D. Cardinali et P.Primati Alexandro de Rudna, et Excel. D. Ladislao Pirker, A. Episc. Agriensi Coeterisque Episcopis, et Comitibus, Baronibus, et Nobilibus Regni. Officiosa reflexio demisse praesentata*. H. n. [1829]. [5]. Példány: London, British Library (= BLL) Hung.1.a.69.

¹⁰⁴ FARKAS András, Berei: *Menny-Ország felé-való útazása a pokolból ki-szabadult Izének*. Szegeden 1804 Nyomtat. Grün Orbánnál.

¹⁰⁵ [FARKAS András]: *Rósa hartz vagy Farsangi ének*. H. n. [1820]. 9, levél. – [Uő.]: *Kis ítélet*. H. n. [1819] ny. n. [1]¹⁻⁵, [2]¹, [3]⁶, [4]¹ = 9 levél – 4°; [Uő.]: *Kis ítélet*. H. n. [1819] ny. n. [1]¹⁻⁵, [1]², [2]⁶, [3]², [4]¹ = 11 levél – 4°.

¹⁰⁶ FARKAS András, Berei: *A földi pipa-vásár*. = Magyar Hírmondó, Bécs 1795 I. 1. sz. 24.; Uő.: *Biblis Tsalóka Napja*. (Vö. Uő.: *Pannónia öröme*. Budán 1800 Nyom. Özvegy Landerer Katalin betűivel. 79–85.; Uő.: *Pannónia öröme*. Mellyet most másodszor adott ki – . Szegeden 1803 Nyomtat. Grün Orbán betűivel. [110].)

a Farkastól összeállított műjegyzékekben nem szereplő kéziratot a címoldal tanúsága szerint a szerző 1811-ben készült megjelentetni Kassán.¹⁰⁷ A kéziratban olvasható címen tudomásunk szerint önállóan meg nem jelent mű kinyomtatására azonban csak 1812-ben került sor Pozsonyban, a *Farsangi musika* részeként, „Egy Bétsből szakadt, Kassán e Világból tsúfosan ki-múlt; Sidóból lett bődögtalan keresztény portzellán Fákrikánsné [!] Trési Asszony élete”, illetve a rövidebb „Sidó Trési Fábrikánsné versei” címen. A nyolc nyomtatott lap terjedelmű vers több részletét a szerző időközben maga törölte, s – amint a nyomtatvány jelzi – még „valami a rostában maradt”, ezért jelentősen megrövidült a szöveg. A szerzői átdolgozásra két példát mutatunk be:¹⁰⁸

[Ms. 1811, 3.p. (A_{2r}):]

„Egy pogány keresztény Trézsi nevezetű,
Aszszony: a mint mondják Bécsi eredetű.
Személyére sem vólt éppen rút termetű,
De neve sokaknak lett meg-ölő betű:
Mondják azt némellyek Prágában valónak,
Apját egy remekbe öntött Cseh Sidónak,
Kupplerséget tanult ugyan tsak ő Bétsben,
Az olyan mesterség hol van igen becsben.

[...]

Kassa Várossának a szöllös Kertjének,
Szomszédját gondolván a Hóhér tel-
kének,

Egy fejr keszkenőt kötöztvén nyakára
Szegény Trézsi Aszszony ilyen porúl jára,
Nem tudja mire jut senki utoljára.
Illyen rossz gyümölsöt még egy fa
se termett,

Mint e hitván füzfa, mellyen ő
meg-dermedt,”

[nyomt., 1812, [2]_{1r}):]

„Mondják ezt némellyek Prágába valónak,
Apját egy remekbe öntött Cseh sidónak.
Kuplerséget tanult még ifjantan Bétsben,
Hol az olly mesterség van igen nagy
betsben.

[...]

Kassa Várossának a Szöllös kertjének,
Szomszédját gondolván a hóhér telkének.

Ott függesztette-fel magát egy füzfára,
Egy sejem keszkenőt kötöztvén nyakára.

E lett méltó bére e rút bűdös dögnek,
Tanúlhatnak sokan e komor példáról,”

A többszörösen átszerkesztett, átírt és utóbb jelentősen lerövidített részletek összevetése mutatja a saját szövegével elégedetlen, azt újra és újra alakítani kívánó szerző törekvését. A változatok azonban – mint a példa is jelzi – nem lettek jobbakké vagy egységesebbek. Egy szövegen belül is több rész-történet kapcsolódott egybe, s a mozaikokból építkező vers nem vált egy egységes, szövegében egész, változtatást már nem igénylő életmű részévé.

¹⁰⁷ A kézirat őrzési helye és jelzete: Debrecen, Egyetemi Könyvtár, Kézirattár Ms. 20/3–3.

¹⁰⁸ FARKAS András, Berei: *Farsangi musika [...]* *Sidóból lett bődögtalan keresztény portzellán Fákrikánsné [!] Trési asszony élete. Módi vagy Mostani viselet.* Pozsonyban 1812 [Snischek Károly Gáspár].

A sajátos nyelvezet, a kezdetleges technikájú, olcsó megjelentetés, a vásári kiadványként való terjesztés, a rövid terjedelem, a kis formátum és nem utolsósorban a sajátosan „népszerű” témák mind arra utalnak, hogy Farkas munkáit egy sajátos könyvészeti és „irodalmi” átmenetiség jellemzi. A kiadványok se nem könyvek, se nem ponyvák a megszokott fogalmak szerint, s bár bizonyos irodalmi igénnyel készültek, már egykorúan is ellentétes véleményeket váltottak ki. A hagyományos irodalomtörténeti és könyvészeti fogalmakkal csak korlátozott mértékben lehet leírni őket, ugyanakkor a bemutatott sajátosságok viszonylag könnyen felismerhetővé teszik az anonim nyomtatványokat is. Ahogy a Farkas nevéhez kötődő rézmetszetek kép és szöveg sajátos találkozását mutatják, ugyanúgy nyomtatott munkái is köztes kategóriát alkotnak a kor irodalmában. A felsorolt megkülönböztető jegyek alapján kiadványait jól el lehet különíteni a XVIII–XIX. század fordulójának más nyomdatermékeitől.

Címadás

Egy meglehetősen sajátos, ugyanakkor tudatos írói módszer alkalmazását sejtetik Farkas címadási stratégiái. Műveiben különböző típusú címekkel kísérletezett. Közös jellemzőjük, hogy összhangban állnak a korszak címadási gyakorlatával, s lényegében a széles körben kedvelt címtípusok egyéni alkalmazásának, belőlük történő válogatásnak tekinthetők.

I. Egyrésztes cím. A nyomtatványok közel egynegyede kapott ilyen, egyetlen mondatból álló, információban gazdag, a témát, a leírt eseményt, az alkalmat vagy a műfajt megnevező címet. Ilyenek például a következők: *Az 1805. esztendőben közönségesen fölkelő allföldi nemes magyar sereg vitézi dallja*, (1805); *Méltgs Jekelfalvai Jekelfalusi József ur, és Keresztszegi gróf Csáky Nina kis-aszszony menyegzői versei*, (1817); *Uj Esztendő köszöntés a Hazában*, (1827). A címadást esetenként befolyásolták már korábban megjelent, Farkas által minden bizonnyal ismert nyomtatványok címei. Így például a *József császárhoz más Világra irt levél és a Beteg halott* (1825) címben érződik egy a szerző, Szirmay Antal táblabíró elhallgatásával megjelent, példázatokban gazdag röpirat, *A második József az Elisium mezején* (1790)¹⁰⁹ címének hatása. Igényesebbeknek számítanak azok a megoldások, amelyekben Farkas irodalmi eszközöket alkalmazott. Így például alliterációt és nyelvi fokozást (*Páratlan és példát nem esmérő, emlékezetet fellyül haladó, feledékenység rabságába soha nem-eshető N.Károlyi szék építő gyűlés*, 1794), illetve a kiadvány célját vagy műfaját meghatározó, azt pontosító kifejezést (*Öröm tárgyú üdvözet*, 1798).

A felsorolt címek őrzik a XVII–XVIII. századból jól ismert lineáris címadási technikát és gyakorlatot. A cél ezzel mindenekelőtt a figyelem felkeltése és megfelelő irányítása volt, amelyhez gyakran egyéni vagy egyénieskedő nyelvi

¹⁰⁹ Vö. GYÖRGY Lajos: *A magyar regény előzményei*. Bp. 1941. 275–277.

fordulatok kapcsolódtak, mint például „feledékenység rabságába soha nem-es-hető”.¹¹⁰

II. *Kétrészes címek.* A nyomtatványok közel egyharmad részénél találunk ilyeneket. A cím két részét a barokk címadási gyakorlat továbbélésének megfelelően egy-egy jellegzetes kötőszó (például „melly”, „másként”, „vagy”, „avagy”) kapcsolja egymáshoz. Az egyszerűbb változatnál a cím első tagja megjelöli a témát, a második pedig – miközben összesűriti a figyelemfelkeltő nyelvi eszközöket – körülírja az elsőt: *Mennyegzői versek, Mellyet Divényi Antal úrnak, Plachi Helena kis aszszonnyal karátson havának 12-dik napján 1807. esztend. Történt házassági szerentsés egybe keléseknek emlegetésére szerzett Hold mezei Berei F. A., (1805); A Párisi inneplés, a vagy I. Napoleon által az ausztriai háznak Mártzius 5-kén 1810. az esső után kiderült fényes napja, (1811).*

Az összetettebb változatnál a cím első tagja szimbolikus, allegorikus utalás, a második tag ezt feloldja, mégpedig úgy, hogy kibontja a cím értelmét vagy tágítja jelentését: *Szent László tsillagja; – Mellynek fel-tettzésén az-az ama nagyra született valóba nagy-is fő-méltóságú gróf Kollegrádi Kollonitz László Úr Ó excellentiája; Zay-Ugrótz Örökössének, a Kalotsai, és Bátsi törvényessen egybekaptsoltatott Püspöki-Megyének, és a Római Anyaszentegyház Fő-Tiszteletű Érsekének, a Tsászári, és Apostoli Királyi Felségnek valóságos belső titkos Tanátsos Hívének, és a Felséges Királyi Fő-Törvény-Szék Köz-Bírájának Neve Napján (1799).*¹¹¹

III. *Szimbolikus, allegorikus címadás.* A címek körülbelül egytized része sorolható ide. A nehezebben érthető, magyarázatot vagy nyelvi feloldást nem tartalmazó, sajátosan barokk formát a szerző 1808–1822 között használta következetesen. Elsődleges célja ezekkel a jó hangzás biztosítása (*A kis Trója pusztulása* 1808), az elgondolkodtatás és a meghökkentés (*A bé kötött zsák,* 1808; *Vérrel festett koporsó,* 1819), valamint a kíváncsiság felkeltése (*A nap alatt vitézkedő nap-oroszlán,* 1817) lehetett.

Többször össze nem illő fogalmak kerültek egymás mellé, melyeket esetenként csak a tartalom ismeretében lehet értelmezni (*A szomorú öröm,* 1808; *Szomorú vigasság,* 1820). Az allegorizáló címek másik csoportját bizonyos műveltség birtokában lehetett feloldani (például *Apolló kis rósáskertje,* 1810). A típus további változata, amikor a cím műfaj értékű utalást tartalmaz, mint például Farkas első nyomtatásban megjelent munkájában: *Farkas András pokolbéli útazása* (1794).¹¹²

Az „útazás” kifejezést Farkas később többször is használta cím-elemként (például *Menny-Ország felé-való útazása a pokolból ki-szabadult Izének,* 1804). Ezt a címet valószínűleg a németből (*Reise nach dem Fegefeuer,* 1784) magyarra átültetett, 1786-ban és 1787-ben a fordító, Szacs vay Sándor megnevezése nél-

¹¹⁰ FARKAS András: *Páratlan és példát nem esmérő [...] N.Károlyi szék építő gyűlés.* Kolosváratt 1794 Ref. Kol. Bet.

¹¹¹ L. KNAPP Éva: Berei Farkas András munkáinak bibliográfiája. Kézirat.

¹¹² L. KNAPP Éva: Berei Farkas András munkáinak bibliográfiája. Kézirat.

kül megjelent, regény formájú röpirat címéből – Az *Izé Purgatoriumhoz való utazása* – kölcsönözte.¹¹³ A nyomtatvány címét Farkas a keretszövegekben külön megmagyarázza:

„Az első Része Munkámnak Menny-Ország felé-Való Utazása, a Pokolból ki-szabadult Izének, melyet úgy azért nevezek, hogy ebben az Utazásban sokkal kisebb dolgokról szóll [...] mint a Pokolbéli Úttyában, melyet írt, és ki adott, 1794. esztendőben. – Nem kell tehát betű szerént érteni [...] mint a Klimius Miklósnak is föld alatt való útazását; hanem tsak Trópice, és figurate, az Izé Pokolbéli Utazásán is [...]”¹¹⁴

A kiadvány második részének címe (*Méhes-Kert*) a barokk gyakorlatnak megfelelően szimbolikusan jelzi a vegyes tartalmat, az összeállítás heterogén jellegét.

IV. *Tartalomjegyzéket helyettesítő címek.* A ponyvanyomtatványok címadási gyakorlatára emlékeztet az a néhány cím, mely az adott kiadványban olvasható versek címének egyszerű felsorolásából áll. E formával Farkasnál 1812–1824 között találkozunk, a nyomtatványok száma nem éri el a tízet. Legjellemzőbb sajátosságuk a hosszúság: *Farsangi musika A vén szeretet, és a házasság, A vén leánynak a pártától való el-bútsúzása. Szegedre való Tsapdi Klára Leánysága. A szegény kevély vagy a szolgából lett úr. Egy Bétsből szakadt, Kassán e Világból tsúfosan ki-múlt; Sidóból lett bóldogtalan keresztény portzellán Fákrikánsné* [!] *Trési aszszony élete. Módi vagy Mostani viselet* (1812).

Ezeket a mellérendelő elemekből felépülő címeket kizárólag kötőszavak és írásjelek tagolják, s nem emlékeztetnek a szerzős művek megszokott címekre. Egy-egy közülük a kor tipikus műfajmegjelölését kapcsolja össze a témák megjelölésével. Így például a valószínűleg 1813-ban, ismeretlen helyen és nyomdában készült *Párisi Dallok a Vár megvételeéről ezer nyóltz száz tizenháromban, és F. Károly Lajos Austriai Fő Hertzeg Vitézi Dalljai* vagy a Nagykároly–Nagyvárad kettős nyomdahellyel 1821-ben megjelent *Herósi Dallok*.¹¹⁵

V. *A cím részeinek variálása és egymásra utalása.* A cím néhány esetben módosított, de jól felismerhető formában megismétli a korábban megjelent nyomtatványok címének részeit. Ez a gyakorlat általános a több kiadásban megjelent, esetenként módosított szövegű nyomtatványoknál: *Sirhalmi versek, melyeket e tündér világból Posonyban octobernek 23. napján 1799. eszt. történt ki-mulása után néhai Németújvári hertzeg és gróf Botyán Jósef Magyarország primásának hideg poraihoz ajánlott* (1799) – *Botyáni sírhalma avvagy Német újvári Hertzeg, és Gróf Botyán Jósef ő Eminentziája, és a Romai szentséges Pápa elől ülése által választott Cardinalis halálára írott versek.melyeket: e Világból való ki múlásakor Posonyban a Hóldnak tizedik új töltén 1799-ben, mint életében egy igen kegyes, és különös jóltévő Urának, meg hidegedett poraihoz ajánlott* (1803 után).

¹¹³ GYÖRGY: i. m. (109. jegyzet) 252–253.

¹¹⁴ FARKAS András, Berei: *Menny-Ország felé-Való útazása a pokolból ki-szabadult Izének.* Szegeden 1804 Nyomtat. Grün Orbánnál. A_{5v–6r}.

¹¹⁵ L. KNAPP Éva: Berei Farkas András munkáinak bibliográfiája. Kézirat.

Viszonylag ritkán az új, egymástól független munkák címei is utalhatnak egymásra. Így például az 1800-ban megjelent *Pannónia öröme*t idézi a hasonló címszerkezetű, 1801-ben megjelent *Pannónia szomorúsága*. Ebben az esetben az író célja egyrészt a korábban megjelent munka emlékezetbe idézése, másrészt a két nyomtatvány közötti kapcsolat hangsúlyozása.¹¹⁶

VI. *Cím nélküli kiadványok*. Élete utolsó éveiben, amikor leromlott egészségi állapota miatt Farkas már nem tudott vándorolni, nem talált újabb mecénásokat, s kegyelemkenyéren élt Hódmezővásárhelyen, sajátos, cím nélküli összeállításokat készített. Ezekből ma mindössze néhányat ismerünk. Ebben az időben a saját maga által, illetve a megrendelésére készített, általában képből és verses szövegből álló rézmetszeteket szerkesztette össze kiadvánnyá. A címet nélkülöző füzetek némelyikének gerincén a „köszöntő bilét” szöveg olvasható. Ezek a változó terjedelmű kiadványok, élükön legtöbbször Farkas portréjával, alatta a „Lói tanács zabolázója” kezdetű verssel, a francia ’billet’ kifejezés értelmének megfelelően az író névjegyei, levélkéi voltak, melyekért pénzt remélt.

Ezeket a jelenleg érvényes könyvészeti szabály alapján szorosabb értelemben vett nyomtatványnak nem minősülő (ugyanis egyetlen sornyi öntött betű felhasználásával előállított szöveget sem tartalmaznak), egyszer összehajtott, a hajtásnál általában fűzött kiadványokat a bibliográfiák nyomtatványként tartják számon, s címeként a *Lói Tanács Zabolázója* szöveget adják meg.¹¹⁷ Farkas első ilyen összeállításaihoz „Készült Posonban és Bétsben 1829” felirattal rézmetszetes címlevelet készített (vagy készíttetett), *Fejedelmi, Hérosi, Emlék Oszlopi, és Mág-nási köszöntő bilétek az Ország Négy Rendjeihez* szöveggel. Ismert egy másik, címlevelén – többek között – Pyrker László egri érseknek szóló, latin nyelvű dedikációs szöveget¹¹⁸ és 14 rézmetszetet tartalmazó, hasonló kiadványa is. A rézmetszetes címlevelet, illetve címszöveget Farkas később elhagyta, s a füzetek csak metszetekből álltak.

VII. *Szerzőtől független címadás*. Ismereteink szerint egyetlen ilyen mű kapcsolódik Farkas András nevéhez, az *Elisa testamentoma* című, németből magyarra fordított nőnevelő regény, amely 1803-ban jelent meg Pozsonyban és Pesten. A fordítói előszóból megtudjuk, hogy az eredeti mű címe nem nyerte meg Farkas tetszését, annak megtartását egy korábban ugyanott megjelent mű címével indokolta:

„Hogy pedig ennek a Könyvnek mindjárt a tizmjében ez a Német név: Elisa tartatott meg, ez az oka: Tit. Belnay György Aloysius Úr Könyv-nyomtató műhelyében, itten Posonyban a múlt 1802-dik esztendő vége-felé egy Munka jött-ki illyen tizím

¹¹⁶ L. KNAPP Éva: Berei Farkas András munkáinak bibliográfiája. Kézirat.

¹¹⁷ Így például: PETRIK Géza: *Magyarország bibliographiája 1712–1860. I.* Bp. 1888. 745.

¹¹⁸ „Serenissimis D.D.S. Coronae Principi, et R.H. Palatino, item Carolo Generalissimo, Antonio, et Ferdinando, coeterisque Austriacis, et S: Regni H. Principibus, item Eminentissimo D. Cardinali et P.Primati Alexandro de Rudna, et Excel. D. Ladislao Pirker, A. Episc. Agriensi Coeterisque Episcopis, et Comitibus, Baronibus, et Nobilibus Regni. Officiosa reflexio demisse praesentata” Példány: BLL Hung. I.a.69.

alatt [...] ehhez képest én-is kénytelenítettem a már egyszer fel-vett németes tízmet meg-tartani; különben illendő tiszta magyar tízim alatt jelent volna-meg e Munka”.¹¹⁹

A címadás jellegzetességeinek áttekintésében nem feledkezhettünk meg Szinnyei József észrevételéről, mely szerint Farkas esetenként megváltoztathatta művei címét.¹²⁰ Ezt igazolja egyrészt a csak az autobibliográfiákból ismert, jelentős számú munka, amelyek egy része talán nem is látott nyomdafestéket. Másrészt a kéziratokból is ismert munkák címe és azok tartalma csak megközelítően azonos a megfelelő nyomtatványokéval.

A címek megváltoztatásának szokását Farkas maga bizonyítja. Így például az 1804-ben Szegeden Grün Orbán nyomdájában megjelent, *Menny-Ország felé- való útazása a pokolból ki-szabadult Izének. Ismét egy mély gondolatú Vers-szerző által Remekbe készült Méhes-Kert [...]* című munka kinyomtatására a szerző 1798. július 30-án kapott cenzori engedélyt Budán. Az 1803-ban, illetve 1808-ban közölt autobibliográfiákban e mű címe „A Földi Jerusálem, vagy a szép Palesztina le írása”. 1810-ben egy újabb számbavételben a „Palestina le írása, vagy a Mennyei Jerusálem felé Utazás”-ként szerepel. Végül az 1819-es, és 1820-as műjegyzékekben a „Pálestina le-írása, vagy a Szent Földről-való édes emlékezet. Édes a Neve is a Palestinának Hol Abrahám, Isák, Jákob, bújdosának, A mely nevezetes a Jordán Vízéről. A Libánus és a Szent Sion Hegyéről.” címen fedezhetjük fel. Az eltérő címek ugyanarra a műre vonatkoznak, amint erre Farkas utalt az 1804-ben kiadott nyomtatvány ajánlásában: „Menny-ország felé- való Utazás nevezetű könyvetskémet, másként a Földi Jerusálemnek környékére, a szép Palestinának Földjére Bujdosó, Pokolból ki-szabadult I z é U t a z á s á n a k le-írását Méltóságos Püspökségednek alázatosan ajánlhatom”.¹²¹

A kettős, illetve többszörösen megváltoztatott címadás a Farkas által készített műjegyzékek mindegyikére jellemző. Autobibliográfiáit – vándor életmódja miatt – részben valószínűleg emlékezetből állította össze, s emlékezete a címeket egy idő után összemoshatta.

A címadás kérdésköréhez tartozik az a szerzői gyakorlat is, hogy Farkas következetesen hasonló címekkel látta el az életművében egymáshoz kapcsolódó vagy hasonló tartalmú munkáit. Az önéletrajzi munkákra (*Farkas András pokolbéli útazása*, 1794 – *A Lói-Tanáts. Másként Ama sok próbákon forgott, és e tündér Világnak bús tengerénn hányatott; sött egyszer még a Pokolba is utazott Bújdosó András Életének Románnya*, 1804) éppúgy jellemző ez az elgondolás, mint például a halotti versekre. Az utóbbiak címében – mint arra már utaltam – következetesen

¹¹⁹ Megjelenési adatok: Posonyban és Pesten 1803 Füskúti Landerer Mihály költségével és betűivel.; vö. GYÖRGY: i. m. (109. jegyzet) 332.

¹²⁰ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. III. Bp. 1894. 145.

¹²¹ FARKAS András: *Pannónia öröme*. Szeged ²1803. [110].; Uő.: *A mecénás és a poéta [...]* Avvagy [...] *Poétai virágok [...]*. Szeged 1808. VII.; Uő.: *Apolló kis rósáskertje*. Kassa [1810]. 2_{rr}.; Uő.: *Patens a haza fő-papjaihoz [...]*. H. n. [1819]. [1]_{rr}.; Uő.: *Rósa hartz vagy Farsangi ének*. H. n. [1820]. 9_r levél.; Uő.: *Menny-Ország felé- való útazása a pokolból ki-szabadult Izének*. Szegeden 1804 Nyomtat. Grün Orbánnál. A_{3r}.

ismétlődnek a „sírhalmi versek”, „[...] sírhalma”, a „sírhalmi emlékeztető”, „[...] sírhalmi oszlopa” kifejezések. Az ismétlődő címek, címvariánsok jelzik a nyomtatványok tartalmi kapcsolatát, egyben kiadássorozattá fűzik össze a bővített tartalmú újabb kiadásokat.

1814 után rövid borítékcím is megjelent több nyomtatvány címlap előtti előzékén. Így például a *Victoria Parisiensis* [...] borítékcíme: *Triumviri* (1814); *A láthatatlan látó-képé: A három szövetséges fejedelmek* (1815). A borítékcímek és a címlapokon közölt, azoktól jelentősen különböző címek sokszor szinonimákká váltak, illetve tovább módosultak a műjegyzékekben, megnehezítve ezzel az életmű bibliográfiai feltérképezését.¹²²

Összegezve megállapíthatjuk, Farkas András gyakran tudatosan a címben rejtette el azokat az információkat, amelyekkel fel kívánta kelteni olvasói figyelmét és kíváncsiságát. Az olvasók irányításának vágya esetenként meghökkentő és bizarr megoldásokat eredményezett. Legsajátosabbnak azonban az a gondolkodásmód látszik, amellyel létrehozta ezeket a címeket.

Hirdetések, reklám

A művek megírásán és kinyomtattatásán kívül Farkas András – részben a nyomdák és azok kapcsolatai segítségével – kísérletet tett munkái eladásának megszervezésére. A kiadványok terjesztése már az első nyomtatott munka megjelenésétől egy tudatosan alakított folyamatba illeszkedett.¹²³ Az eladhatóság érdekében Farkas mindenekelőtt saját terjesztő hálózatot kísérelt meg létrehozni, melynek működtetése fontos eszköze volt a pénzszerezésnek. A továbbiakban ennek az esetenként nehézkesnek, erőszakosnak és erőszakoltnak tűnő rendszernek a fontosabb elemeit, csatornáit és működését tekintjük át.

A XVIII–XIX. század fordulóján a könyvkereskedelem egyik alapvető segédletének számítottak az újságokban megjelentetett hirdetések. Farkas nevével ebben az összefüggésben először az 1794-ben Bécsben megjelent *Magyar Hírmondó* ötödik szakaszában találkozunk. A magyarországi hírek között olvasható:

„Pesten illy tizimű Könyv jött mostanság világ eleibe: Farkas András Pokol-béli útazása.”

A hírt azonban nem a kiadvány dicsérete, hanem a „poéta barát” könyve elején közölt applausus meghamisításának története követi. Eszerint a nagykőrösi református prédikátor, Kováts József (a Debrecenben tanult és ott praeceptorként oktató Háló Kovács József versszerző, aki 1791–1814 között volt nagykőrösi prédikátor) elutasította a könyv elején megjelent applausus szerzőségét. Farkas kérésére Háló Kováts elolvasta a mű kéziratát és „ismét vissza-adta azokat; hanem

¹²² L. KNAPP ÉVA: Berei Farkas András munkáinak bibliográfiája. Kézirat.

¹²³ Vö.: KÓKAY: i. m. (1. jegyzet).

midőn nem nyughatott volna még is Farkas Andrástól, kinek állapotját, és szándékát jól tudta: írt igen is nékie ítéletet, de koránt sem az előbbeni, hanem ezen itt következő versekben”.

A nagyköri predikátor személyében Farkas András egykori debreceni diáktársát és talán tanárát kérte meg első munkája méltatására. A könyvet és szerzőjét szokásos módon dicsérő versezet hiányában Háló Kovács elmarasztaló, őszinte ítéletét Farkas két sor kivételével méltató verssé formálta át. A *Magyar Hírmondó*ban megjelent, metszően gúnyos és szellemes applausus elsősorban nem a művel hanem annak szerzőjével foglalkozik:

„[...]
Múszak! Szánnjátok-meg ez ifjú Poétát,
Kössetek fejére Hellebor-bokrétát,
S gyógyulni küldjétek-bé Antitzirába,
A néki szükséges Akadémiába.
Mit is használhatna Götting, Hála, s Dresda?
Antitzira néki a leg-jobb Bethesda.
Majd onnan bárkádba fogadd-bé Apolló!
Mit károg, s repdes kinn ez az ehés holló.”¹²⁴

A történethez tartozik, hogy *Farkas András pokolbéli útazása* elején, Háló Kovács meghamisított verse előtt megjelent egy másik applausus is. Ez sem a műről, hanem a szerzőről szól, akit írója a becsület és az Istenbe vetett hit megtartásának fontosságára figyelmeztet. Szerzőjét az „I. Paap” jelzés nyomán az alkalmi költő, tudós szaldobosi és márkói Paap Jánossal azonosíthatjuk.¹²⁵

A botránytörténet jó reklám lehetett Farkas első munkájának. A *Magyar Hírmondó* 1795. január 2-án megjelent számában Farkas, a „Haza Törvényének praktikánsa” a következő, 1794. „Sz. And Hav. 30-dik napj.” Bécsben írt tudósítást tette közzé:

„A *Pokolbéli Utazás* neve alatt ki jött Könyvem annyira meg szűkült, hogy gondolkozom a második, s bővebb kiadás iránt.”

A művek számbavételekor ennek az átdolgozott második kiadásnak eddig egyetlen példányát sem sikerült azonosítani.

Ugyanitt hirdette Farkas a *Páratlan és példát nem esmérő [...] N.Károlylyi szék építő gyűlés* című munkáját is, amelynek el nem adott példányait ingyen ajánlotta fel az érdeklődőknek. Terveiről is tájékoztatta az olvasókat:

„Most szándékozom egy jeles új Komédiás Könyvet ki-botsátani Pesten ilyen homlok írással: *A földi pipa-vásár*.”¹²⁶

Példány alapján azonban e mű megjelenéséről sem tudunk.

¹²⁴ Magyar Hírmondó, Bécs 1794. 5. szakasz. 709–710.

¹²⁵ FARKAS András: — *pokolbéli útazása*. Pesten 1794 [Füskúti Landerer Mihály].

¹²⁶ Magyar Hírmondó, Bécs 1795. I. 1. sz. 23–24.

Farkas munkáiról időről-időre tájékoztattak a periodikusan megjelent nyomtatványok, az egy-egy nyomda új kiadványait felsoroló ajánlások, a könyvtárusi jegyzékek, s nem utolsó sorban maga a szerző megjelent munkáiban. 1817-ben a *Tudományos gyűjtemény* IX. kötetében az „Új Könyvek” részben olvasható:

„M. Jekelfalvai Jekelfalusi József Cs. K. Kamarás Úr és M. Keresztszeghi Csáky Nina Kis-Aszszony mennyegzői versei. Készítette Hódvиз parton Berei Farkas 1817. Miskolczon N. Szigethy Mihály betűivel 1817. 8-o 7. l.”¹²⁷

Amikor 1794-ben Dianovszki János *A fiak neveléséről* című munkája után Landerer Mihály felsorolta a „Pozsonyi, Pesti, és Kassai Könyv-Nyomtatójában” található „jeles Magyar Könyvek”-et, Dugonics András, Molnár Borbála, Rájnis József, Faludi Ferenc, Csapó József és mások munkái között „Farkas András pokolbeli Utazásai”-t „két Könyvekbe, 8vo min. 1794. 40. xr.” megjelöléssel ajánlotta az olvasók figyelmébe.¹²⁸ Az Országos Széchényi Könyvtár egyik kolligátum kötetében található az az impresszum nélküli könyvkereskedői hirdetés, melyben „Pesti Könyvárros N. Kiss István [...]” jelenti: hogy nálla e következő legújabb Könyvek a szokott árron, Pesten a TT. PP. Piáristák háza alatt lévő Bóltban találtnak”. A felsorolt könyvek között szerepel az „Eliza Testamentuma [...]”. Fordította Farkas András. 8. kötve 1 fl. 8 kr.”¹²⁹

Mint műjegyzékeinek bemutatásakor jeleztük, Farkas maga is rendszeresen tudósított munkái megjelenéséről és újabb terveiről. Az autobiográfiák mellett kiadványai szövegében és jegyzeteiben is folyamatosan kitért munkáira, azok tartalmát részletesen ismertette. A *miskóltzi gyűlés* című, 1810-ben megjelent munkából két jellemző részletet idézek. „Az 1809-ben Felkelő Nemes Magyarok Érdem-Koszorúja” című, az egri országos nyári vásáron állítólag elveszített, Madarasy Ferenc cenzortól kinyomtatásra engedélyezett kéziratáról két oldalon át írt. Eszerint a két részes munka első kötete a „francia háború” leírásával kezdődött, szó esett benne a bécsi, asperni és győri ütközetről, majd a második kötetben folytatódott a nemesi felkelés résztvevőinek és a hadak hazatértének bemutatása. Egy másik helyen zárójelben hívja fel olvasói figyelmét az egyik korábbi munkájából átemelt szövegrészre, a kiadványt is reklámozva:

„A ki a Lói Tanács Könyvét olvasta, ott az Atyám életéről ezen Versek-et is valami változással olvashatta.”¹³⁰

1826-ban Rudnai Sándor érsekről írva így hirdette korábban megjelent munkáit:

„A ki a Primásról többet akar olvasni, olvassa az Új Jerusalemet! Vagy Esztergam Vára, és Temploma építtetéséről írt Munkáját a Dietai és Korona Versek ki adójának.”

¹²⁷ Pesten 1817 Trattner Tamás János. 139.

¹²⁸ [A]_{8r}.

¹²⁹ OSzK 404665/A.

¹³⁰ FARKAS András, Berei: *A miskóltzi gyűlés és a verselő másának Budáról Kassára való utazása*. [Kassa] 1810 [Fűskúti Landerer Ferenc]. 52–55., 77.

Ugyanebben a művében hasonló céllal, hasonló nyelvi fordulattal élt egy másik helyen is:

„A ki Vayról többet akar olvasni, olvassa a Borsod Várm. 1825-diki Restaurátiót ezen Diétai versek második Darabjának farkán, és ügyész Kulin Miklós Sógor Uram verseit meg jobbitva –”¹³¹

A reklámot szolgálta az is, hogy a szerző több alkalommal egy-egy újabb műve címlapján korábbi nyomtatványai felemlegetésével fordult olvasóihoz, ösztönözve őket az érdeklődésre és a vásárlásra.

A szerző mint terjesztő

Kiadványait Farkas részben országos terjesztőhálózat révén, részben személyesen próbálta meg megismertetni és eladatni. A hálózat részei voltak a műveket megjelentető nyomdák, a könyvkötők (compactor), a bizománnyosok, a vándor könyvárusok és az országos vásárokon könyveket eladó vállalkozók. A bizománnyosok útján történő terjesztés mellett részben ugyanezen hálózat segítségével küldte el a megjelent példányokat az előfizetőknek.

1795-ben megtudjuk, hogy a *Páratlan és példát nem esmérő [...]* N. Károlyi szék építő gyűlés című munkája „találtatik Károlyban N. Pap Sámuel K. kötőnél, és Nagy Váradon Vári József K. kötőnél”. Ugyanez a két név szerepel a mű címlapján is. Pesten „Prókátor T. Rekvény Úrnál” voltak példányok a műből, ahol az érdeklődők ingyen juthattak hozzá, bár Farkas megjegyzi: „mindazáltal ha valaki valamit akar ajándékba adni, meg nem vetem.”

Az előfizetők ugyanebben az évben az ország több pontján „tehették le” azt az egy forintot, amellyel megszerezhették a tervezett új kiadványt, a *Földi pipa-vásárt*. Így

„Asszony vásárán Rector Somjai János Urnál. Abonyon N. Fitos István Urnál. Böszörményben Vetsei Sámuel Urnál. Debretzenben Teként. Consiliárius Lukátsy József Urnál. Enyeden T. Professzor Benkő Ferentz Urnál. Gentsen Tiszt. Odor Mihály Urnál. Halason T. Tormásky János Urnál. Körösön T. Prof. Fodor Gerson Urnál. Károlyban N. Tallas Pál Uramnál. Miskoltzon N. Molnár Szűts Mihály Urnál. Makon T. Etsedy Miklós Urnál. Mindszentén Sándor József Udvar Biró Urnál. Nánáson T. Némety István Urnál. Ó Budán T. Dobos István Urnál. Pesten Landerer Könyvnyomtatónál. Sámsonban Kajzer István Urnál. M. Vásárhelyen T. Dávidházy Uramnál.”

A helyek és a nevek bizonyítják, hogy Farkas már 1795-re olyan kiterjedt személyes kapcsolatokat épített ki az ország jelentős területén, melyeket igénybe vehetett előfizetési rendszere működtetéséhez. A felsorolt személyek nem könyveladó vállalkozók voltak, hanem Farkas ismerősei, akikről mint szerző szívességet vár-

¹³¹ [FARKAS András]: *Diéta vagy az ország fő papjainak [...] szent tanátskozásai*. Első Darab. H. n. [1826] ny. n. B_{7v}, [1]_{2r}.

hatott. Ugyanekkor „*A Pokolbéli Útazás*” második kiadására a meg nem határozott előfizetési összeget „minél hamarább kézhez” várta, hogy azt „Sz. Pál napra Landerer Urhoz” felküldhesse.¹³²

Mint a mecenatúra bemutatásánál részleteztük, az előfizetők köre elsősorban arról a földrajzi területről származott, ahol egy adott időszakban a szerző megfordult. E területeken Farkas folyamatosan gondoskodott a terjesztők megbízásáról, akiktől az előfizetők átvehették az esedékes nyomtatványokat. A *Rósa hartz* egyetlen, bibliográfiailag ismeretlen kiadásának végére például ezt jegyezte be:

„A kik 5 Ftot elő fizetnek, kapják ebben az 1820ban. – 1. az Uj módi Mi Atyánkot 2. G. Beleznay Koporsói verseit, és a Testamentom tételének törvényes meg táfolását. Triumvirt. – az az 3 Szövetségesek Könyvét. A Templomban Egerben tsákány fokossal agyon üttetett Mészáros Kanonok Könyvét. Az utolsó Itelet vagy fel támadást tagadó gaz emberek táfoló Könyvét. Posonyi Uraimék a kik 5 Ft elő fizetessel fel segítnek a T. Ns Vármegye Házától fogják a nevezett Munkát meg kapni. Tekintetes [?] János Urhoz fogja a szerző azokat küldeni Püspök Vázt Várossából. – Költ Posonyban. M[?] 26dik napj. 1820. Szinyei Farkas mk.”¹³³

Több településen hosszabb időn át állandó terjesztői is voltak, így például Hódmezővásárhelyen Méhes István könyvkötő. A *Diétai elmélkedések* hosszabb változatából megtudjuk, hogy „ezen haszonnal mulattató könyvetské”-t „Pesten [a már korábban is említett] Kis István Könyv árosnál, Hódmező Vásárhelyen Méhes István Könyv-kötőnél, Makón Barta Mihálynál lehet [...] meg kapni”.¹³⁴

Amikor Farkas ötvenévesen „a Poéta Nevet Bibliopola vagy Könyv Áros Névre” akarta változtatni, maga továbbra sem kívánt rendszeresen kereskedni. Tervei szerint Gyöngyösön akart lakni, ahol „Szilágyi István Úr viszi képmemben az Árulás mesterségét”.¹³⁵ A terv – mint tudjuk – nem valósult meg.

Az elkészült példányok egy részét Farkas magánál tartotta, s ahol tehetette, személyesen is eladott belőlük. 1795-ben például tudatta, hogy „a Magyarok Főbjeinél magam se sajnálok verseimmel udvarolni”.¹³⁶ Ez az „udvarlás” egyszerre lehetett mecénáskeresés, előfizetések gyűjtése és a kiadványok eladása.

A *Pannónia szomorúsága* néhány példányának kézírásos bejegyzése tanúskodik arról, hogyan adhatta el Farkas a nyomtatványokat. Az Akadémiai Könyvtárban őrzött példány zöld papírkötésének belső felén, a címlappal szemben olvasható a szerző bejegyzése:

„Illustrissimo Domino Libero Baroni Ladislai Podmanitzky Author hancce opelam, qua Patrono suo Gratosissimo hu[mi]ll[im]e p[rae]sentat pro distractione temporis.”

¹³² Magyar Hírmondó, Bécs 1795. I. 1. sz. 23–24.; Vö. még: PAVERCSIK Ilona: *A magyar könyvkereskedelem történetének vázlata 1800-ig*. In: V. ECSÉDY: *i. m.* (12. jegyzet) 295–337.

¹³³ [FARKAS András, Szinyei]: *Rósa hartz vagy Farsangi ének*. H. n. [1820] ny. n. Példány : BA.

¹³⁴ FARKAS András, Berei: *Diétai elmélkedések*. (Pozsony 1812) [Snischek Károly Gáspár]. 15., 16.

¹³⁵ [FARKAS András, Szinyei]: *Patens a Haza fő-papjaihoz [...]*. H. n. [1819] ny. n. 18.

¹³⁶ Magyar Hírmondó, Bécs 1795. I. 1. sz. 24.

Egykorú kézirásos bejegyzések vannak a mű Országos Széchényi Könyvtárban őrzött példányában a címlap előtti előzéklapon is. A szerzőtől származik az előzőhöz hasonló, első bejegyzés:

„Illustrissimo Domino Juniori e Comitibus Antonio Cziráky Camerario Regio,
Auctor hancce Opellam qua Patrono suo Gratosissimo hu[mi]ll[im]e praesentat. ibi.
ubi, pro fienda distractione.”

Ezt követi a példányt valójában megvásárló és könyvtárában megőrző Jankovich Miklós kézirása:

„Pro Strena Novi Anni Auctor Artrítico morbo laborans obtulit, cui 2. flor. [...] dedi Pesth. 1a Januarii 1802 Jankovich m p.”.

Mindez azt mutatja, hogy Farkas nem tudta eladni a példányt – mint tervezte – az ifjabb Cziráky Antalnak, s újévi ajándékként felajánlotta Jankovich Miklós-nak. Jankovich megszámhatta a beteg szerzőt és 1802. január 1-jén két forintot adott neki.¹³⁷

Jankovich Miklós Farkasnak több munkáját is megőrizte. A *Diétai elmélkedések* egyik példányában például az előzéklapon a következő bejegyzés olvasható: „Bibliothecae Hung. Jankowichianae M. ord. 7.”. Az 1816-ban megjelent *Örök illatú poétai virágok* egyik példányának címlap előtti előzéklapján a szerző következő bejegyzése található: „Vadasi Jankovich Miklós Úr Ő Nagyságának alázatos tisztelettel nyújtja a szerző – mint a Hazának a mostani Világ állapotja, és nyavajája orvoslását a Felsőbbeknek engedelmevel.”¹³⁸

Az *Apolló kis rósáskertjében* versben örökítette meg egyik sikertelen eladási kísérletét:

„Jó Napot! Jó Gazda! Követem Nagyságod
Látom építésben szorgalmatosságod
Ím hozék számodra olly hasznos könyveket,
Mellyek pallérozák a rossz erköltsöket
Fél válról fogadta el tsak a jó napot.
[...]
Mondván: pallérozott lévén az erköltsem,
Hasztalan könyveddel időmet mért töltsem?
Végre így fejezi bé e beszédeket,
Hordjak inkább neki könyvek helyt köveket.”¹³⁹

Másutt sikeres könyvterjesztő tevékenységről írt: az őt mecénáló „nagy Lelkü Hazafijak [...] a *Diétai elmélkedéseimnek*; úgy örök illattal szagoskodó *Poétai*

¹³⁷ FARKAS András, Berei: *Pannónia szomorúsága*. Budán 1801 Nyomtatott Özvegy Landerer Katalin betűivel. Példányok: Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (= MTA K) M. Irod. O. 12826, OSzK 77594.

¹³⁸ FARKAS András, Berei: *Diétai elmélkedések*. (Pozsony 1812) [Snischek Károly Gáspár]. OSzK 124155coll. I.; Uő.: *Örök illatú poétai virágok*. H. n. [1816] ny. n. OSzK 125157).

¹³⁹ FARKAS András, Berei: *Apolló kis rósáskertje*. Kassán [1810] Fűskúti Landerer Ferentz betűivel. 9.

Virágaimnak több Szeretöket is szereztek”, s ugyanekkor „híre futamodott a Diétai Musának (mint ez előtt a Tatárjárásnak) *Posonyban*: verseimnek [...] kelete lett”.¹⁴⁰

1826-ban így emlékezett meg egyik utolsó példányig eladott munkájáról:

„A Vén Rósáné Verseit, és a Rósa Hartzot szerentsében el adtam a Coronatiókor [1825-ben Karolina királyné koronázásakor] – tsak egy Darabot hagytam Egri születés Tekintetes Both Mária ifjú Aszszony számára.”¹⁴¹

A kiadványok áráról a már bemutatott egyik aut bibliográfián kívül is maradtak fenn adatok. A *mecénás és a poeta* hosszabb változata egyik példányának elejére a szerző beírta a nyolcadrét alakú, 56 lapos könyv árát: „ára 25 Xr. Váltóba”. A *Vérrel festett koporsó* egyik példányába azt jegyezte be:

„a rendes ára 1 f. 30 x. azon felül – a fő Rendek a jutalom osztogatásban szabad tettzésekre hagyattatnak”.¹⁴²

Farkas gyakran élt az önreklám és az eladási technika korban kedvelt különleges eszközeivel. Találos verseket, meséket tett közzé, jutalmat ígérve a megfektőknek úgy, hogy az egyik munkában a kérdést, a másikban a választ tette közzé. A „harminc aranyos Mesé”-nek például több megfektését is közölte, majd cáfolta azokat.¹⁴³

Szerzőnk a korabeli magyar társadalom minden rétegével kapcsolatba került. Büszkén örököltette meg már 1794-ben versben:

„Én a ki Hertzeggel, Királlyal beszéltem,
Ígátságom mellett azoknál se féltem.”¹⁴⁴

Személyes kapcsolatai élete végéig reklámot is jelentettek számára a könyvek minél sikeresebb eladásában. Öt évvel halála előtt, 1827-ben betegen Szombat helyen töltötte a telet, s a *Tekintetes Vas Vármegye ditsérete* papírkötésére nyomtatott szövegben így ajánlotta magát olvasói jóindulatába:

„Ezen Szerzőnek jó darab időtől fogva kegyes Pártfogója lévén Eö Hertzegsége [Batthyány Fülöp], azért kívánt a T. M. Statusokról illy Háláadó Ditséreteket írni. Továbbá orvosolhatatlan Sebbe sinlő állapotja meg gátolván utazását Hazájába, (még a kemény idő engedelmesebb napokra változik) azon okból Üri kegyességekre ajánlja magát a kegyes Olvasóknak.”¹⁴⁵

¹⁴⁰ FARKAS András, Berei: *Diétai elmékedések*. (Pozsony 1812) [Snischek Károly Gáspár]. 8., 10.

¹⁴¹ [FARKAS András, Szinyei]: *Diéta vagy az ország fő papjainak [...] tanátskozásai*. Első Darab. H. n. [1826] ny. n. B_{6r}.

¹⁴² FARKAS András, Berei: *A mecénás és a poeta*. Szegeden 1808 Grün Orbán betüivel. Debrecen, Református Kollégium Nagykönyvtár (= DRKN) H634coll.1.; FARKAS András, Szinyei: *Vérrel festett koporsó*. Vátzon 1819 Nyomtatottott Gottlfb Antal betüivel. OSzK 123143.

¹⁴³ [FARKAS András, Szinyei]: *Kis úélet*. H. n. [1819] ny. n.; [Uő.]: *Patens [...]*. H. n. [1819] ny. n.

¹⁴⁴ FARKAS András: – – *pokolbéli útazása*. Pesten 1794 [Fűsküti Landerer Mihály]. 130.

¹⁴⁵ FARKAS András: *Tekintetes Vas Vármegye ditsérete [...]*. H. n. [1827] ny. n.

ÉVA KNAPP

Un „imprimeur errant” fantôme au tourne des siècles XVIIIe et XIXe, l'activité d'édition et de diffusion de András Berei Farkas. I–II.

András Berei Farkas, compté parmi les poètes errants et auteurs de vers d'occasion peu connus du dernier tiers du XVIIIe et du premier tiers du XIXe siècles avait complété son existence spécifique d'écrivain par le programme d'édition et de diffusion de ses propres ouvrages poétiques et de prose. Dans le cours de l'édition et de la diffusion il avait eu une conception individuelle: Ce qu'il avait écrit, il a essayé de le faire paraître, puis les ouvrages parus à vendre, et du revenu il avait l'intention non seulement d'assurer son existence, mais à la fois de financer la création d'oeuvres ultérieurs. A la reprise continuelle de ce processus il a été influencé autant par sa passion que la contrainte d'existence matérielle.

Le contenu des éditions n'est pas moins caractéristique que leur extérieur. Les textes poétiques et de prose d'un niveau bien plus bas que celui de la littérature contemporaine proprement dite, sont généralement peu variés, rédigés de façon artificielle, souvent forcée, d'un langage spécifique. L'intention d'amuser le lecteur éventuel est toujours présente, les différentes tournures de langue répétées dans des contextes différents, des lignes, fragments de textes, rendent facile à reconnaître même les ouvrages parus sans le nom de l'auteur.

L'examen de l'activité d'un auteur éditeur et diffuseur de ses propres ouvrages présente une bonne possibilité à étudier le processus d'édition et de diffusion des imprimés des ouvrages cotoyant la littérature d'occasion et la littérature de colportage, à présenter un phénomène littéraire jusqu'ici peu connu, toutefois nullement unique à l'époque.